

Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben

Szerkesztette

Kovács Eszter
Mészáros Andor

Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék,
Vallástudományi Központ
Országos Széchényi Könyvtár
Esztergom – Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Reformáció Emlékbizottság támogatta.

© Kovács Eszter, Mészáros Andor

Lektorálta:

Käfer István, Kiss Szemán Róbert

Rezümék fordítása:

Januška, Jiří (cseh), Mészáros Andor (magyar),

Kovács Eszter (magyar)

Felelős kiadó:

Käfer István

Borítóterv:

Mandragora Studio Bt.

Tördelés:

Janiec-Nyitrai Agnieszka

Nyomdai munkák:

Monobit Nyomdaipari Kft.

Budapest, Reményi Ede u. 3.

ISBN 978-963-89709-3-0

Tartalom

Előszó	7
Berkes Tamás: A huszita mozgalom František Palacký értelmezésében	9
Bolom-Kotari, Sixtus: Jan Hus a husitství v českém protestantismu „dlouhého“ 19. století	21
Haraszi Szabó Péter: A prágai egyetem és a magyarországi huszitizmus – A professzorok szerepe	31
Kiss Gy. Csaba: A szellem és a hatalom. Husz János alakja Németh László drámájában	47
Korompay Klára: Egy nyitott kérdés több tudományterület metszéspontjában: az ún. huszita biblia	53
Kovács Eszter: A törökveszély értelmezése Bartoloměj Dvorský és Václav Budovec műveiben	65
Lauf Judit: Az Esztergomban őrzött huszita antifonále kodikológiai vizsgálatának néhány eredménye és az Urunk színeváltozása zsoltosmaszövegének közlése	73
Mészáros Andor: A cseh exulánsok és nyomdák Magyarországon	91
Pišna, Jan: Norimberské a anonymní vydání Husovy Postily z let 1563 a 1564 – úvaha nad předmluvami a paratexty	97
Rokay Péter – Rokai Melina: Újvidék környéke, mint a magyarországi huszita művelődés központja a XV. század harmincas éveiben	119
Verók Attila: Dobra húzott huszita emberbőr? A könyvtörténész megjegyzése egy Husz-követő legendájának margójára	127
Vesztróczy Zsolt: Eretnekek, katonák, rablók, nemzetépítők (A huszitizmus Jókai történeti tárgyú műveiben).....	137
Vlhová-Wörner, Hana: A cseh anyanyelvű liturgia megszületése a 14. század elején.....	147
Vybíral, Zdeněk: Historické tváře Jana Husa	159

Az Esztergomban őrzött huszita antifonále kodikológiai vizsgálatának néhány eredménye és az Urunk színeváltozása zsolozsmaszövegének közlése*

Lauf Judit

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található az az antifonálé,¹ amelynek toldalékában fennmaradt az egyetlen, Husz János tiszteletére írott majdnem teljes latin nyelvű zsolozsma. Ezért is tartottuk fontosnak e kódex bemutatását. Mindehhez hozzájárult, hogy a végéhez közeledik a Fragmenta Codicum Kutatócsoport műhelyében az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Prímási Levéltár kódexállományának feldolgozása. Az antifonále kodikológiai feldolgozása a korábbi szakirodalomhoz képest újabb eredményekkel is szolgált.

A kódex első ismertetője, Dankó József pozsonyi prépost (1829-1895) hagyatékából került a 19. század végén az esztergomi könyvtárba. Az antifonáléről írt közleményében megállapította, hogy egy szabályos „katolikus” antifonále, melyet kiegészítettek Husz János officiumával, néhány „officiumocskával”, cseh nyelvű énekekkel és az Úrnapi zsolozsmából vett részletekkel. Külön kiemelőnek Szent Adalbert ritmikus officiumát tartotta.² Ezután eltelt ötven év, majd 1941-ben Radó Polikárp részletes elemzést készített a teljes kódexről és tisztelete jeléül Dankó-féle antifonáriumnak nevezte el. Külön hangsúlyozta az antifonále huszita jellegét. Jelezte, nem tudja, ismeretesek-e az itt találhatókhöz hasonló jellegű officiumok, ezért megadta a Husz zsolozsmában énekelt antifonák, responzóriumok incipitjeit és a cseh nyelvű úrvacsora-ének teljes szövegét is.³ A cseh kutatók közül, Radó ismertetése után 25 évvel, 1966-ban František Fišer figyelt fel először az Esztergomban őrzött antifonáléra, és írta meg, hogy bizony ebben található az egyetlen ismert, Husz János tiszteletére írott latin nyelvű zsolozsma és a kódex egészére vonatkozóan további, igen jelentős megjegyzésekkel szolgált. Tanulmánya végén megadta kottával együtt a Husz-officium

1 Jelzete: Ms. I. 313

2 DANKÓ, Josephus: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Budapest 1893, 80–81 (4. sz.).

3 RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai*. in: Kocsis Lénárd (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1940/41-i tanévre*. Pannonhalmi 1941. Új folyam, 1. sz., 111-116 (8. sz.)

* A tanulmány az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült. Itt szeretnék köszönetet mondani Korondi Ágnesnek az angol, Kovács Eszternek a cseh nyelvű szakirodalom megértéséhez nyújtott segítségéért.

teljes latin szövegét, mellékelte cseh nyelvű fordítását.⁴ David Holeton 1990-ben a huszita liturgia fejlődéséről szóló tanulmánya kíséretében újra megjelentette az esztergomi antifonále Husz zsolozsmáját.⁵ Holeton 2009-ben Hana Vlhová-Wörnerrel írott, e témával kapcsolatosan jelentős újabb eredményeket hozó publikációjában maga hívta fel a figyelmet arra, hogy nem volt tudomása Fišer korábbi szövegközléséről.⁶ Tanulmányukban beszámolnak arról, hogy František Michálek Bartoš prágai professzor hagyatékában bukkantak rá Husz János miseszövegének és zsolozsmájának addig ismeretlen forrására, mely a lipcsei Egyetemi Könyvtár pecsétjével és jelzetével ellátott 16 leveles fotómásolaton volt olvasható.⁷ Ám a lipcsei Egyetemi Könyvtárban a kéziratnak nem találták nyomát. Az általuk publikált, máig lappangó „lipcsei példánynak” a zsolozsmája rövidebb ugyan, de kétségtávol szoros rokonságot mutat az esztergomi antifonáléba beírt Husz-zsolozsmával. A szerzőpáros a lipcsei eredetű, Husz János ünnepére írt zsolozsmának mind szövegét, mind dallamát korábbinak tartja az esztergomi antifonáléban található zsolozsma szövegénél. Vagyis továbbra is elmondható, hogy Magyarországon, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár antifonáléjában őrződött meg a Husz János tiszteletére íródott zsolozsma eddig ismert legteljesebb szövege.

A kódex katalógustételének készítése közben olyan újabb eredmények, megfigyelések, sőt kérdések is fölmerültek, melyeket érdemes egy tanulmány keretében összefoglalni. A vizsgálgatás formai és tartalmi szempontokra is kiterjedt.

Az antifonále külső leírása, kötése, vízjele, díszítése

256 oldalas papírkódexről van szó, melynek levelei szennyezettek, foltosak, szélei rendkívül szakadozottak. Mérete: 320×205 mm. A kézirat igen viseltes állapota arra mutat, hogy folyamatosan, akár több évszázadon keresztül használták. Ezt még számos érv erősíti meg. Kötése fatáblás, natúr színű, vaknyomásos gótikus bőrkötés. A részletesebb kötésleírást Rozsonдай Marianne-nak köszönjük, az ő megállapításait ismertetem. Elő- és háttáblája díszítése azonos. A kötéstábla szélén az első keretben virágos-indás görgető fut körbe, a második keretben apró szabad rozetták váltakoznak gránátalmavirág-tövekkel. A középmezőt rutaindák töltik ki, ezekben ugyanolyan gránátalmavirágok vannak, mint a második keretben. A Prágában őrzött kódexek, pl. a DG V 3 és a DG III 12 kötése is ilyen, illetve ennek variánsával találkozhatunk.⁸

4 FIŠER, František: *Hodinkové officium svátku mistra Jana Husa*. Časopis Národního Muzea Praha 135, 2 (1966), 81–98.

5 HOLETON, David R: *The Office of Jan Hus: An Unrecorded Antiphony in the Metropolitan Library of Estergom*. In: NEIL, Alexander J. (szerk.): *Time and Community. Festschrift for Thomas J. Talley J. The Pastoral Press*, Washington DC 1990, 137–152.

6 HOLETON, David R –VLHOVÁ-WÖRNER, Hana: *A Remarkable Witness to the Feast of Saint Jan Hus. The Bohemian Reformation and Religious Practice* 7 (2009) 156–184.

7 Uo., 159.

8 Praha, Strahovská knihovna DG V 3; ugyanott DG III 12. E két kódex díszítése is rokonságot mutat az esztergomi Ms I. 313 jelzetű kódexszel; ld. erről a későbbiekben.

Nürnbergből származó közép- és sarokveretek védik a bőrkötést, közülük a háttábla két sarokveretét más, kerek köldökverettel pótolták a későbbiek folyamán. A kötés nagy valószínűséggel Prágában készült a 16. század első felében.

Az előzéklap vízjele 19. század eleji,⁹ - tehát nagy valószínűséggel még mielőtt Dankó tulajdonába került volna, a század elején némileg restaurálták, a kódex gerincét újabb bőrrrel vonták be, kiegészítették a szélein szakadozott leveleket és a kódex saját, kottával megvonalazott leveleivel ki is pótolták az addigra már részben kivágott iniciálék helyét. A háttáblára a restaurálás során egy szakadozott szélű, töredékesen fennmaradt bejegyzést ragasztottak vissza: *Johannes Molitoris Wodnanensis Anno 1599*. Sajnos a nevet nem sikerült azonosítanom.

A kézirathoz felhasznált papír vízjelével eddig senki sem foglalkozott, pontosan azonos vízjelet én sem találtam, de számos hasonló vízjel alapján 1495 és 1505 közé datálható.¹⁰ Ez Fišer véleményét erősíti meg, aki a szakirodalommal ellentétben nem a 15. század második felére, hanem a 15-16. század fordulójára datálta a kódexet.¹¹

Mielőtt rátérnénk a kódex díszítésére, meg kell jegyezni, az antifonále jelenlegi állapotában Krisztus születésével, a karácsonyi zsolozsma invitatóriumának díszített C(hristus natus est ...) iniciáléjával kezdődik. Ezért a korábbi szakirodalom feltételezte, hogy kimaradt belőle az egyházi év kezdete, az adventi időszak. A kodikológiai és tartalmi elemzés során ezzel szemben kiderült, hogy a kódex valójában teljes, csak az első ívfüzet leveleit – nem tudni, mikor - rossz sorrendben fűzték össze. Eredetileg a jelenlegi 12. levél volt a kódex első levele, ezen kezdődik díszes iniciáléval az advent első vasárnapjára szóló zsolozsma.¹²

A kódex ornamentális iniciáléi különböző színű keretben vannak, az élénkzöld, vörös, rózsaszín, sárga vagy kék betűtesteket fodros szélű levelek díszítik. A betűk alapját aranycirádás minták töltik ki.¹³ A kódex díszítése a 16. század eleji prágai könyvfestészet terméke. Erre már Fišer is rámutatott, az ún. Slavětínský graduále¹⁴ díszítésével hozta kapcsolatba, melynek iniciáléi valóban nagyon közel állnak a miénkhez.¹⁵ Maria Theisen azóta több olyan kódexre is felhívta a figyelmet, melyek díszítése ugyanabból

9 Az előzéklap vízjele: T Edmonds 1818. Az 1990-es évek végén állapotfelmérést készítettek a kódexről, de nem került sor újabb restaurálására.

10 A kódex papírjának vízjele: korona, fölötte kereszttel, mérete: 132×50 mm. Nagyon hasonló vízjelek: Piccard-Online Nr. 53099: Braunschweig 1498; Nr. 53437: Nürnberg 1501.

11 Fišer, 1966, 81.

12 Az első ívfüzet leveleinek helyes sorrendje (p. 1-16): p. 12, 11, 5, 6, 7, 8, 3, 4, 9, 10, 13, 14, 2, 1, 15, 16.

13 BERKOVITS Ilona: *A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban*. In: GEREVICH Tibor (szerk.): *Magyarország műemléki topográfiája. I. köt.: Esztergom műemlékei, 1. rész, összeáll.: GENTHON István*. Budapest 1948, 355-356 (32. sz.). A fekete fraktúr-iniciálékat sárga megerősítővonalakkal húzták ki, másutt vörös és kék lombard iniciálék váltakoznak. A majuszkulákat is sárga megerősítővonalak díszítik.

14 Louny, Státní okresní archiv, fond 325 č. 32.

15 Fišer, 1966, 82.; Itt szeretnék köszönetet mondani Jan Marešnek, a Louny Levéltár levéltárosának, aki a kutatás céljára a Slavětínský graduále néhány leveléről digitális felvételt küldött. A Slavětínský graduáléről ld. még: GRAHAM, Barry Frederic Hunter: *Bohemian and Moravian Graduals 1420-1620*, Turnhout, Brepols 2006, 274-277. (Nr. 43).

a prágai iskolából kerülhetett ki, mint a mi antifonálénk, ezek közül kettőnek még a kötése is rokonságban áll az esztergomi antifonáléval.¹⁶ Feltűnően nagy a hasonlóság ezeken kívül a prágai Szent Castulus (Kostel sv. Haštala) templom számára készített graduáléval is,¹⁷ mely ugyancsak utrakvista használatban volt.¹⁸

Az antifonále írása, datálása, notációja, tartalmi vizsgálata

A kódexet egyetlen kéz írta a 16. század elején. A korábbi szakirodalom 15. század végi datálásával szemben ezt megerősíti a kézirat vízjele és díszítése.¹⁹ Az írás jellegzetes csehországi félkurzív könyvírás.²⁰ A négy vörös vonalra írt notáció is jellegzetes cseh munka.²¹

A kódex keletkezéstörténete a szkriptor tevékenységével nem zárult le. A 16-17. század folyamán még több kéz is írt glosszát a zsolozsmák szövegeihez, illetve az üresen hagyott levelekre több latin és cseh nyelvű liturgikus szöveget bejegyeztek. A későbbiek során ezeket az utólagos kezeket is nyomon követjük, segítségükkel az antifonále használatára nézve is igyekszünk újabb következtetéseket levonni. A szkriptor személye nem ismert, de a kódex felépítése alapján nem egyszerű másolás, hanem tudatos szerkesztői munka lehet.

Dankó, Radó, Fišer már megállapította, hogy a szkriptor egy szabályos, a katolikus egyház rítusának megfelelő antifonálét másolt le. Radó hozzáteszi, hogy a cseh nemzeti szentek oly mértékben vannak jelen, hogy mindenképpen csehországi antifonáléről van szó. Fišer az antifonále rubrikái alapján prágai rítusúnak tartja. A Dobszay László által indított ún. CAO-ECE sorozatban, mely a közép-európai egyházmegyék zsolozsmáit dolgozza föl, Czagány Zsuzsa jelentette meg a prágai egyházmegye zsolozsmarendjét. Ezzel összevetve egyértelműen kiderült, hogy a szkriptor valóban prágai rítusú antifonálét másolt le.²² Mint tudjuk, az azonos rítusokon belül is gyakran

16 Maria Theisen szóbeli szíves közlése. A Praha, Strahovská knihovna DG V 3; ugyanott DG III 12 jelzetű kódexekről van szó, melyeknek a kötése is rokonítható az esztergomi antifonáléval. Vö. még 8. lábjegyzet A felsoroltakon kívül a díszítéshez még párhuzamos példák: Praha, Národní Knihovna České republiky I A 58 és Alba Iulia, Bibl. Batthyaneum Ms. I 7.

17 Jelzete: Praha, Národní Knihovna České republiky VI B 24.

18 GRAHAM, 2006, 334-337 (Nr. 60.)

19 A korábbi szakirodalom Fišer tanulmánya kivételével a 15. század második felére datálta az antifonálét.

20 HOLETON, illetve Vlhova-Wörner ezt az írást jellegzetes Csehországban használatos semihybrida libraria írásnak nevezi. HOLETON-VLHOVÁ-WÖRNER, 2009, 160, 25. lábjegyzet.

21 SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 1). Zeneműkiadó, Budapest 1981, 61. (C 16) A kódex részletes zenei feldolgozása még nem történt meg, ez alól kivétel Husz János zsolozsmája. Vö. FIŠER, 1966; HOLETON, 1990; HOLETON-VLHOVÁ-WÖRNER, 2009.

22 CZAGÁNY ZSUSZA: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae. III/A Praha (Temporale)* Zenetudományi Intézet, Budapest, 1996; CZAGÁNY ZSUSZA: *Corpus Antiphonarium Officii – Ecclesiarum Centralis Europae. III/B Praha (Sanctorale, Commune sanctorum)*. Zenetudományi Intézet, Budapest, 2002.

előfordulnak variáns szövegek. Ezek némelyike esetleges is lehet, de utalhatnak akár egy jól elkülöníthető gyakorlatra is.²³ Esetünkben sincs ez másképp. Az Esztergomban őrzött antifonále feltűnően sok egyezést mutat két, ugyancsak utrakvista használatra készített antifonáléval. Különösen a közel egykorú, a 15. és 16. század fordulójára datált két kötetes, ún. kolini antifonáléval²⁴ és a 15. század második felére datált hradecki antifonále variánsaival is.²⁵

Köztudott, hogy az ókelyhesek, a husziták konzervatív szárnya, vagyis az ún. utrakvisták nem szakítottak radikálisan a katolikus egyházzal és a prágai egyetemhez is szoros szálak fűzték őket, így nem csodálkozhatunk, hogy egy prágai rítusú antifonáléba másolták Husz János zsolozsmáját. Huszt 1415-ben égették meg, de – amint azt az Esztergomban őrzött, 16. század eleji antifonale is tanúsítja – az ókelyhesek még száz évvel később is prágai rítusú antifonáléból zsolozsmáztak. Antifonálénk nem tartalmazza a teljes napi zsolozsmákat, csak a vesperásokat, illetve nagyobb ünnepek esetében a matutinum első noktornusát adja meg rendszeresen. A legrangosabb ünnepekkor eltér ettől a gyakorlattól, és a második, sőt olykor a harmadik noktornussal is kibővíti. Mindebből világosan kitetszik, az antifonálét használó plébániai közösség ebből a könyvből elvégezhetette az esti zsolozsmát. Holeton egyik tanulmányában hosszasan írt arról, hogy az utrakvisták sok egyéb mellett a középkori zsolozsmázás gyakorlatával sem szakítottak, sőt a plébániákon is fontosnak tartották megtartását. Normának elsősorban a prágai Týn templom gyakorlatát tekintették. Emellett az utrakvista graduálék jó részét kiegészítették notált vesperásokkal, matutinumokkal. Holeton olyan iskolai szabályzatokat is ismertet, melyekből kiderül, hogy a diákok rendszeresen részt vettek a templomi éneklésen. Sőt gyakorta egy nap több templomban is kellett énekelniük.²⁶

Ez után az utrakvista liturgikus gyakorlatot ismertető, kódexünk liturgikus gyakorlatának jobb megértéséhez elengedhetetlen rövid kitérő után térjünk vissza az esztergomi antifonále szkriptorára és tevékenységére. Amint a fentiekből nyomon követhető, olyan prágai rítusú antifonálét másolt le, mely mind formai (kötés, díszítés), mind tartalmi szempontból (variánsok a prágai rítuson belül) szoros rokonságot mutat más, utrakvista használatban álló liturgikus szerkönyvekkel. Ezt a már önmagában is utrakvista jegyeket hordozó szerkönyvet a végén még két, az utrakvista gyakorlat szempontjából igen fontos, más kódexekből nem, vagy csak részben ismert officiummal egészítette ki: a már sokat emlegetett Husz János tiszteletére, illetve az Urunk színéváltozásának ünnepére mondott zsolozsmákkal. Utóbbira mindeztidáig

23 LAUF Judit: *Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextöredékek alapján*. Magyar Könyvszemle, (2009). 273-304; LAUF Judit: *Verbindungen der mittellalterlichen liturgischen Praxis in Wien und Ödenburg*. Codices manuscripti, (2010) Heft 73/74, 15-30.

24 Jelzete: Praha, NK XII A 21 és XII A 22 (két kötetes).

25 Jelzete: Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, II A 3, II A 4 (két kötetes).

26 HOLETON, David R.: *The Evolution of the Celebration of the Daily Office in Utraquism: an overview*. Filosoficky Casopis 59.3 (2011) 198-222. Már Fišer is megírta, hogy nagy valószínűséggel plébániai használatra készült az Esztergomban őrzött antifonále, FIŠER, 1966, 82.

nem fordítottak különösebb figyelmet. Hogy az antifonále törzsszövegébe a megfelelő helyekre a szkriptor be is írta a hiányzó két ünnep rubrikáját (Husz János ünnepéhez július 6-ra, mely ma is ünnepe; Urunk színeváltozásához augusztus 6-ra), jelezte, hogy ezeket a zsolozsmákat is az antifonále szerves részének tekintette.

Elgondolkodtató, mi lehetett az oka, hogy nem másolta bele ezt a két zsolozsmát magába a törzsszövegbe. Pontos válasz jelenlegi ismereteink szerint nem adható, de két lehetséges megoldás szóba jöhet. Már Fišer is utalt arra, hogy a graduálékban is csak a 15/16. század fordulóján találkozunk Husz saját, és nem a communéból vett miseszövegeivel.²⁷ Ez az időpont pedig éppen egybeesik kódexünk keletkezésének időpontjával. Az esztergomi kézirat ívfüzeteinek vizsgálata egyértelműen bizonyította, a két ünnepet - Husz és Urunk színeváltozásának officiumát – nem folyamatosan, hanem egy különálló ívfüzetre kezdte el írni a szkriptor.²⁸ Annak ellenére, hogy az antifonále befejezése után még a könyvtestben négy üresen maradt levél is rendelkezésre állt. Holeton és Vlhová-Wörner közös tanulmányából tudjuk, hogy már Arnošt z Pardubic, Prága első érseke idejétől (1343-1364) az új liturgikus ünnepekről ún. libellusokat készítettek, hogy arról készüljenek majd az újabb másolatok. Ilyen libellusnak vélük Holetonék az e tanulmány elején említett, Husz János zsolozsmájának általuk ismertetett lipcei kéziratát is.²⁹ Mivel az esztergomi antifonále szkriptora különálló ívfüzetre kezdte el másolni Husz és Urunk színeváltozásának zsolozsmáját, megkockáztatható az a felvetés, hogy ő is libellusokról másolt és ezekhez talán csak az antifonále elkészülte után jutott.

Amint a tanulmány bevezetőjében már jeleztem, az Esztergomban őrzött antifonálékban leginkább a Husz János ünnepére készült officium keltette fel a kutatók figyelmét. Alapos elemzésüknek itt csak rövid összefoglalását adom.³⁰ Az ókelyhesek szentként tisztelték Huszt, július 6-án, mártírhálála évfordulójának napján a többi huszita vértanúról is megemlékeztek: *Johanni Hus ceterorumque martirum*.³¹ Halálát követően még sokáig a mártírok közös zsolozsmáját énekelhették és lassan, fokozatosan készülhetett el Husz zsolozsmájának saját repertoárja. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy más antifonálékban csak szórványosan lelhető fel olyan responzórimum, illetve

27 Ezt a megállapítást Graham is megerősíti, aki szerint Huszról az első ismert szekvencia 1492-re datálható, ld. GRAHAM, 2006, 44.

28 Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 313, p. 501; illetve p. 515.

29 HOLETON–VLHOVÁ-WÖRNER, 2009.

30 Az összefoglaló elsősorban Holeton és Vlhová-Wörner közös tanulmánya alapján készült, vö. HOLETON–VLHOVÁ-WÖRNER, 2009.

31 Kiemelés az Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms. I. 313 jelzetű antifonáléjának rubrikájából (p. 501).

hymnusz, mely Husz mártíromságára készült.³² Huszról a legnagyobb szenteknek kijáró ünnepi zsolozsma egyedül a 16. század elején másolt, Esztergomban őrzött antifonáléban olvasható. Az itt található antifonák és responzóriumok Petrus z Mladenovic Huszról írt passiójának felhasználásával készültek. Az első vesperás öt antifonája a későközépkori ritmikus officium szabályai szerint íródott és a két prágai reformer, Husz János és Prágai Jeromos konstanzi mártíriumát meséli el. Az első antifona egy akrosztikont is rejt magában: Huszra utalva a Iohannes nevet olvashatjuk. Fontos még kiemelni, hogy a huszita tanítás egyik tartópillérére, a két szín alatti áldozásra is találunk utalást benne: a Magnificat antifona azokat a vértanúkat ünnepli, akik Krisztus törvényének szeretete, szent testének és vérének vétele miatt ölettettek meg.³³

Husz zsolozsmája után a kódex másolója megint üresen hagyott három oldalt, csak utána kezdte el lejegyezni az Urunk színeváltozása ünnepére (Transfiguratio Domini) szóló officiumot. Ezekre az üresen maradt oldalakra került be később a cseh nyelvű nagypénteki ének. A transzfiguráció arra a csodás eseményre emlékeztet, amikor Péter, Jakab és János apostolok előtt Jézus egész alakját a benne rejlő isteni erő sugározza át (Mt 17,1-9). A megdicsőülésnek e liturgikus hagyománya egészen a VII. századig nyúlik vissza, de hivatalosan csak III. Calixtus pápa (1455-1458) rendelte el az ünnep megtartását (augusztus 6.).

Az eddigi kutatások Husz zsolozsmájával ellentétben ennek a második bejegyzett officiumnak nem szenteltek figyelmet. Pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a két officium együtt, azonos hangsúllyal került a kódexbe és Husz zsolozsmájához hasonlóan ehhez az ünnephez, vagyis augusztus 6-ához is beírta a szkriptor a rubrikát emlékeztetőül a törzsszövegbe. Tehát valamiért ez az ünnep is kitüntetett szerepet kapott a kódexben, sőt olyan énekkészlettel, melyre más antifonálékban nem akadtam rá.³⁴ Az ünnep hangsúlyos voltára utal az is, hogy valamivel később egy másik kéz még

32 Husz János zsolozsmájából más kódexekben található, csak töredékesen fennmaradt tételek: Ad Vesp. I. R. Gaude felix Bohemia; V. Pastor pie, ezek a tételek az esztergomin kívül két kódexben találhatók: 1. Praha, Národní knihovna České republiky XVII E 1, 295^v-297^v (vö. FÍŠER, 1966, 80; HOLETON-VLHOVÁ-WÖRNER, 2009, 158, 264. lábjegyzet), 2. MS Příbram, Okresní muzeum č. inv. L 262, 87^v-88^v (vö. HOLETON-VLHOVÁ-WÖRNER, 2009, 158, 16. lábjegyzet). Az utóbbi szerzőpáros megemlíti még egy másik antifonálét is, melyből eltávolították Husz János officiumát: Praha, Národní knihovna České republiky IV H 12 (vö. HOLETON-VLHOVÁ-WÖRNER, 2009, 158, 15. lábjegyzet). Ismerünk még egy 1492-es nyomtatott prágai breviáriumot (Prága Univ. Bibl. 42. G. 28), melynek végén kézirásos supplementum található, ebben többek között megemlékeznek Husz Jánosról, a tiszteletére átírt „Pange lingua” himnusszal és három collectával (vö. HOLETON, 1990, 139 és 15-16. lábjegyzet; HOLETON, 2011, 211).

33 „Mg. A. ... qui pro eius [Christi] legis dileccione sacrique corporis ac sanguinis sumcione igne usti, ense cesi, fossis iacti, undis mersi ...” (akiket [Krisztus] törvényének szeretetért, szent testének és vérének vételéért tűz által megégettettek, kard által levágtak, verembe hányattak, vízbe fojtattak).

34 Elsősorban a prágai Nemzeti Könyvtár által létrehozott „manuscriptorium” digitális könyvtár állományában található antifonálékát, vesperálékát vizsgáltam: <http://www.manuscriptorium.com>

három tétellel ki is egészítette.³⁵ Pontos magyarázatot minderre egyelőre nem találunk, de több jel utal arra, hogy az utrakvisták ezt az ünnepet is kiemelten kezelték. A következőkben ezeket ismertetem.

a) Graham is hangsúlyozta a cseh és a morva graduálékat feldolgozó munkájában, hogy az utrakvisták nem szakítottak gyökeresen a katolikus liturgikus gyakorlattal, ezért sok esetben meg sem lehet különböztetni, milyen használatban voltak a graduálék. Graham egy rövid fejezetben összefoglalta az általa utrakvistának vélt gyakorlat jellegzetességeit. Négy ünnepet külön ki is emelt, közöttük van a transzfiguráció. Az okát hiába keressük, magyarázatot Graham nem ad, csupán statisztikai adatokkal támasztja alá. Ismertetése szerint a graduálék számadatai azt mutatják, hogy 1538-ig 26 utrakvista graduále közül 14-be, míg 35 katolikus és bizonytalan használatú közül összesen csak 5-be került bele ez az ünnep.³⁶ A graduálékkal szemben az antifonálék teljességre törekvő feldolgozása még nem történt meg, így az antifonálékban található Urunk színeváltozásának zsolozsmájáról ilyen pontos adatok nem állnak rendelkezésre.

b) A Grahamnál olvasható adatok tanúságát erősíti, hogy a Czagány Zsuzsa által feldolgozott prágai rítusú antifonálék közül is összesen csak kettőbe került bele Urunk színeváltozásának ünnepe.³⁷ Éppen abba a két, utrakvistákhoz köthető antifonáléba, melyekről fentebb már kiderült, hogy ezek szövegvariánsai mutatják a legszorosabb rokonságot az esztergomi antifonáléval.³⁸ Ám érdekes módon az ezekben az antifonálékban lévő zsolozsmaszövegek nem állnak kapcsolatban az esztergombiban találhatóval.

Kutatásaim során egy olyan újabb antifonáléra, pontosabban vesperáléra bukkantam, melyben a transzfiguráció ünnepén a lezáró doxológia kivételével ugyanaz a responzórium olvasható, mint az Esztergomban őrzött antifonáléban. Érdekes, hogy ebben a vesperáléban is ezen a responzóriumon kívül Urunk színeváltozásának összes többi tétele a Czagány által is feldolgozott két másik forrás tételeivel és nem az esztergomival egyezik meg. Ez a szerkönyv is biztosan utrakvista használatra készült, ugyanis ez az a vesperále, melyet Holeton és Vlhová-Wörner annak kapcsán említett, hogy kitépték belőle Husz zsolozsmáját.³⁹

c) Mindezek után úgy tűnik, az sem tekinthető véletlennek, hogy a fentebb már ugyancsak szóba került 1492-es nyomtatott prágai breviárium végén a Husz zsolozsmájából bemásolt kéziratos részleteket épp a Transfiguratio Domini zsolozsmarészle-

35 Ezek a későbbi kéztől származó kiegészítések nem ismeretlenek, megtalálhatóak Czagány forráskiadásában. Ld. Függelék.

36 GRAHAM, 2006, 45.

37 CZAGÁNY, 2002, 189.

38 Praha, *Národní knihovna České republiky* XII A 21; Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, II A 3.

39 Praha, *Národní knihovna České republiky* IV H 12.

tei követték: az *Anni reduxit circulo* ... kezdetű himnusz,⁴⁰ a vesperáshoz készült rubrika, egy oráció és a többi tételnek is hagytak üresen helyet, de végül nem írták be azokat.⁴¹

d) Egy elmélyültebb teológiai elemzésre is szükség lenne a kérdés végleges megoldásához.⁴² Biztos, hogy a táboríták reflektáltak kiválasztott menedékhelyük, az általuk alapított Tábor városa és az Urunk színeváltozása helyszíne közötti kapcsolatra. Szimbolikus jelentése is volt annak, hogy 1419-ben az üldözés elől hegyre menekültek és egy vízzel körülvett gránittömbön alapították meg városukat. Tették ezt azért, mert Jézus a feltámadása után is hegyen jelent meg tanítványainak, onnan küldte szét őket hirdetni az evangéliumot. A táboríták is az igaz hit védelmezőiként, kiválasztottként tekintettek magukra, akik Krisztus második eljövételére vártak, a transzfiguráció témáját is összekapcsolták a feltámadás utáni megjelenéssel és az utolsó eljövettel. Templomuk titulussául is a Transfiguratio Domini ünnepét választották.⁴³ Az utrakvisták értelmezése Urunk színeváltozásáról kevésbé rajzolódik ki az általam ismert szakirodalomból. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a táborítáknak a teológiai értelmezése felfedezhető a függelékben közölt zsolozsma egyik antifonájában is: *Ascendendo apparuit coram suis electis Dominus qui fidem rectam servaverunt in eum*. (Az Úr felemelkedvén megjelent a kiválasztottjainak, akik az igaz hitet őrizték). Az utrakvista ábrázolásban is megjelenik a transzfiguráció témája. Litoměřicében egy ház falára is felfestették ezt a jelenetet. Zuzana Vřetečková egy Urunk színeváltozását ábrázoló, 1540 körül készült oltárról is említést tesz Slavětínben,⁴⁴ ami azért is különösen érdekes, mert épp Slavětínhez köthető az a graduále, melynek díszítése – amint erről fentebb már szó esett – rendkívül szoros rokonságban áll az Esztergomban őrzött antifonáléval.

40 AH 4,19. Nr. 13.

41 Prága Univ. Bibl. 42. G. 28. ld. még HOLETON, 1990, 139 és 15-16. lábjegyzet; HOLETON, 2011, 211. Lásd még 32. lábjegyzet. Itt szeretnék köszönetet mondani Kamil Boldannak, a cseh Nemzeti Könyvtár könyvtárosának, hogy az ősnymtatvány supplementumáról készített digitális felvételekkel segítette munkámat.

42 Husz tanításának két fő pillére az eukarisztiatan és az egyháztan. Az eukarisztiatanon belül Husz a kétszín alatti, a kenyér és a bor színe alatti áldozást hirdette. Amint láthattuk, Husz zsolozsmájába is beleszótták ezt a teológiai gondolatot. Husz az egyháztanában a Máté 16,18 evangéliumi szakaszt, vagyis hogy „Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat”, a hivatalos egyházzal szemben úgy értelmezte, hogy Jézus Krisztus önmagát nevezi a sziklának, melyre egyházát építi, és nem Pétert (vö. ROKAY Zoltán: *Luxemburgi Zsigmond teológiai kompetenciája*. Teológia (2005) 3-4. sz., 121-135.). Szorosan e szakasz után következik az evangéliumban Urunk színeváltozása (Mt 17,1-9), és e két szakasz teológiailag összefüggőnek tekinthető.

43 Lásd erről: KAMINSKY, Howard: *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley, University of California Press, Los Angeles, 1967, 281-283; VŘETEČKOVÁ, Zuzana: *The Utraquist Decorations of the Mráz House in Litoměřice*. In: DAVID, Zdeněk V. – HOLETON, David R.: *The Bohemian Reformation and Religious Practice Vol. 5/II. Papers from the Fifth International Symposium on The Bohemian Reformation and Religious Practice held at Vila Lanna, Prague 19-22 June 2002*. Academy of Sciences of the Czech Republic, Main Library, Praha, 2005, 413-432. Köszönöm Kisdi Klárának és Korondi Ágnesnek, hogy ezekre a tanulmánykötetekre fölhívták a figyelmemet.

44 VŘETEČKOVÁ, 2005, 416-417.

Mivel a szakirodalom eddig az Esztergomban őrzött antifonáléban található Urunk színéváltozásának zsolozsmájával nem foglalkozott, fontosnak tartom tanulmányom végén függelékben közölni a zsolozsma szövegét. Úgy vélem, érdemes lenne filológiai és zenei szempontból egyaránt alaposabban megvizsgálni, vajon egyszerre készült-e Husz zsolozsmájával. Nincs kizárva, hogy a kódexünkben található latin nyelvű változattal más kódexekben fellelhető cseh nyelvű zsolozsmák összevetése is hozhatna új eredményeket.

Későbbi bejegyzések, kiegészítések, törlések

A bejegyzések tanúsága szerint kódexünk, a többi vele egykorú utrakvista szerkesztéséhez hasonlóan még tartósan, egészen a 17. századig használatban volt. Bizonyítják ezt a későbbi beírások, melyek az üresen hagyott leveleken részben a kódex végén, részben ahol éppen hely volt, össze-vissza találhatók. Nem volt könnyű feladat a beíró kezeket elkülöníteni egymástól. A kiegészítő kezek által beírt szövegek nagy része a kódexíró kezéhez hasonlóan jól olvasható, félkurzív könyvirással vagy könyvirással készült. Rajtuk kívül további kezekről több 16-17. századi latin és cseh nyelvű glossza is található a kéziratban.

A bejegyzések jól reprezentálják az idő síkján egymást követő liturgikus folyamatokat. Egyrészt a huszitákhoz köthető, kialakulófélben lévő liturgikus gyakorlat azon állomásait, melyek végül nem tudtak stabilizálódni, és nem váltak végül egységes liturgikus gyakorlattá, más részről a rekatolizálásra való törekvést.

Most csak azokat a kezeket fogom kiemelni, melyeket az utrakvista gyakorlat és a kódex története szempontjából különösen fontosnak ítélek meg, illetve melyekre fel szeretném hívni a kutatók figyelmét. Négy későbbi szkriptor tevékenységét követem röviden nyomon. Kettő közülük latin, kettő pedig cseh nyelvű zsolozsmaszövegekkel egészítette ki az éves zsolozsmarendet.

Latin nyelvű kiegészítések

1. a 442- 445, 445-448, 524-525 oldalakon: ez a szkriptor három zsolozsmát egészített ki, Szent Prokopét, Szent Jakabét és Urunk színéváltozását.

A huszitizmus hatására fölerősödött a hagyományos cseh nemzeti szentek tisztelete, köztük az 1203-ban szentté avatott Prokopé is. Nagy valószínűséggel, ezzel magyarázható, hogy a főszövegben Prokopnak első vesperásra szánt zsolozsmáját a szkriptor kibővítette az első noktornus és a második vesperás antifonáival is.⁴⁵ Szent

45 A kódexünk törzsszövegében található Szent Prokop ünnepére megadott első és második vesperás repertoárja (p. 319-321) több eltérést mutat a Czagánynál megadott kódexek repertoárjától (vö. CZAGÁNY, 1996, 199-200.), de szinte teljesen megegyezik az 1502-ben kinyomtatott prágai breviáriummal. A kódexünk 442-445. oldalán hozzáírt kiegészítések is jelentős eltérést mutatnak Czagány prágai repertoárjától, de az egyes énektételek szórványosan, más-más antifonálékban megtalálhatóak.

Jakab esetében a főszövegben meglévő első vesperást – Prokop zsolozsmájához hasonlóan – ugyancsak fontosnak tartotta kiegészíteni az első nokturnus és a második vesperás antifonáival.⁴⁶ Szent Jakab különös tiszteletére nem találtam kellő magyarázatot, de érdemes felhívni a figyelmet, hogy Slavětín plébániai templomának Szent Jakab volt a titulusa, a templom 1537-ben készült szárnyasoltárának predelláján pedig utrakvista eucharisztiajelenet volt látható.⁴⁷ Szent Prokop és Szent Jakab ünnepén kívül a szkriptor Urunk színeváltozását is kiemelte: a kódexet író kéz által bemásolt két vesperást újabb énektételekkel bővítette.⁴⁸ Ennek lehetséges okairól a tanulmányban már hosszasan írtam. E három bemásolt zsolozsma kiegészítése közül legalább kettő (Szent Prokop és Urunk színeváltozása) a huszita liturgikus gyakorlat kialakulásához köthető.

2. a 493-494, 496-497, 527-534 oldalakon: a szkriptor Husz zsolozsmája elé, az üresen hagyott oldalakra beírt egy ellenségek ellen való zsolozsmarészletet, melynek antifonájában olvasható: *Iesus Nazarenus rex iudeorum exsurgat et conterat gentes paganorum...* (A názáreti Jézus, a zsidók királya felkel és eltörli a pogány népeket). Nagyon valószínű, hogy ez a zsolozsma a török előrenyomulásától való félelem tanúja.⁴⁹ Egy oldal kihagyása után Szent Miklós első nokturnusának antifonáit jegyezte be,⁵⁰ vagyis a szerkönyv története során Szent Miklósnak is fontosabb szerepet juttattak.⁵¹

Ugyanez a kéz a kódex legvégére az antifonále törzsszövegében megtalálható úrnapi zsolozsmának hiányzó 2. és 3. nokturnusát és kishórát is bejegyezte. A két szín alatti áldozás a huszita tanítás egyik sarkköve; a huszita szerkönyvekben az úrnapi szertartás iniciáléinak figurális ábrázolásában gyakorta látható az a jelenet, mikor a pap a híveknek átnyújtja a borral telt kelyhet. Kódexünkben is az úrnapi zsolozsma teljességre törekvő kiegészítése jelzi, hogy az ünnepet rendkívül fontosnak tartották, ám érdekes, a transzfigurációval ellentétben, ebben az esetben nem változtattak a középkori prágai rítus megszokott úrnapi repertoárján.⁵²

46 Szent Jakab esetében az énektételek megegyeznek a Czágálynál is megadott prágai repertoárral, vö. CZAGÁNY, 1996, 121, 200-201.

47 BÍLKOVÁ, Milena: *Depiction of the Last Supper under Utraquism*. In: DAVID – HOLETON, 2005, 285-303.

48 Érdekes, hogy ezek az újabb bővítések a Czágálynál meglévő repertoárból valók: ad I.Vesp. A1; I.Noct.R1 és VI;ad III Noct. A1 (vö. CZAGÁNY, 1996, 204-205).

49 Csehországban a 16. század elejére fölerősödik a török hódítástól való félelem. Ekkor jelenik meg Bartoloměj Dvorský, utrakvista pap könyve is az iszlámról, mint hamis vallásról. vö. KOVÁCS Eszter *A törökveszély értelmezése Bartoloměj Dvorský és Václav Budovec műveiben* című tanulmánya ld. ebben a kötetben. Magyarországon ez idő tájt írják be ugyanezt az antifonát egy pálos antifonáléba is, melyben a „paganorum” helyett már „turcarum” szerepel, vö. DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Mezőgazda kiadó, Budapest 1998, 58.

50 Ezek az antifonák megegyeznek a Czágálynál lévőkkel, vö. CZAGÁNY, 1996, 5.1206.0110-5.1206.0140 tételek.

51 Czágány repertoárjával megegyező énektételek, vö. CZAGÁNY, 1996, 69.

52 Radó a kelyhes úrvacsora áldozási rítusát vélte felfedezni az Esztergomban őrzött kódexben, de valójában az általa említett rezponzórium is a frank-római rítus elfogadott énektétele: „Unus panis unum corpus sumus multi omnes qui de uno pane Et de uno calice participiamus.” Vö. RADÓ, 1941, 116.

Cseh nyelvű kiegészítések

1. a 106-107. oldalon: ez a szkriptor a húsvéti időszak nagyszombati szertartásához az antifonák cseh nyelvű fordítását írta be a sorok közé. A nemzeti nyelv használata nem kizárólagosan, de huszita gyakorlatra utalhat.

2. a 512-514. oldalon: ez a szkriptor Husz János és a Transfiguratio Domini latin nyelvű zsolozsmája közötti üres levelekre egy cseh nyelvű, *A I swatost tiela a krwe ...* kezdetű nagypénteki úrvacsora éneket jegyzett be.⁵³ Kutatásaim alapján ugyanez az ének megtalálható kissé későbbi, a 16. század közepére datált graduáléban is.⁵⁴

Kitörölt rubrika

Holetonék szerint Husz zsolozsmájának azért csupán két szövegforrása ismeretes, mert a huszita használatban lévő antifonálékból és graduálékból kivágták, vagy kidörzsölték a szövegeket.⁵⁵ Szerencsénkre a kivágástól az esztergomi példány megmenekült, de erre való kísérlet ez esetben is történt. A Husz mártíromságához, július 6-ához beírt rubrikát, mellyel a kódex írója utalt arra, hogy a zsolozsmát hátul kell keresni - nem tudni, mikor -, amennyire csak tudták, kidörzsölték.⁵⁶ Ezt mindenképpen a rekatolizációra való törekvésnek kell tekinteni. Így különösen érdekes, hogy a kódexbe került későbbi liturgikus betoldások vajon mely időszakból valók, milyen használatra készültek.

Összegzés

Az antifonálét másoló szkriptor két zsolozsmával még fontosnak tartotta kiegészíteni a prágai rítusú szerkönyvet: Husz János és Urunk színeváltozásának zsolozsmájával. Nem tett köztük rangsorbeli különbséget, mindkettőnek igen hangsúlyos szerepet juttatott. A transzfiguráció esetében ugyanaz figyelhető meg, mint Husz zsolozsmájánál, ez esetben is a kódexünkben található zsolozsmából más antifonálékban elszórtan csak egy-egy tétel jelenik meg. A kodikológiai vizsgálat alapján az is elmondható, hogy az Esztergomban őrzött antifonále jól tükrözi a szakirodalom azon megállapítását is, hogy még száz évvel Husz halála után, a 16. század elejére sem alakult ki egy, a prágaitól jól elkülöníthető huszita liturgikus gyakorlat, bár kódexünk esetében is kirajzolódhatnak a változtatásra való törekvések. Ezek jól megfoghatóak és nyomon követhetőek a

53 A teljes szövegét Radó közölte, RADÓ, 1941, 115-116. A kódexbe a cseh nyelvű szöveg fölé latinul ezt írták: „fer. Vi incipit Ecce cruce”.

54 Praha, Národní knihovna České republiky, fond křižnovický XVIII A 7,165r-167v. A graduáléról bővebben: GRAHAM, 2006, 412, Nr. 84.

55 A tanulmányban különböző összefüggésekben említett antifonálék és graduálék közül is több ennek esett áldozatul, például: Praha, Národní knihovna České republiky, VI B 24 (vö. 18. lábjegyzet.), Praha, Národní knihovna České republiky IV H 12 (vö. 32. lábjegyzet).

56 A Transfiguratio Domini rubrikáját nem dörzsölték ki.

zsolozsmaszövegek variánsainak megjelenésében, a tropizálásra való törekvésben⁵⁷ és nem utolsósorban a cseh nemzeti szentek tiszteletének fölerősödésében, zsolozsmáik repertoárjának újabb szövegekkel való bővülésében.⁵⁸

Az Esztergomban őrzött antifonále erős huszita jegyeket hordoz ugyan és szorosan hozzátartozik a huszita liturgikus gyakorlathoz, de csak a hosszú évtizedek során beírt újabb szövegekkel együtt tarthatjuk teljesnek. A további apró részletek tisztázása után legalább olyan fontos lesz a jövőben annak vizsgálata, milyen környezetben használhatták, hogyan élt és fért meg egymás mellett az utrakvista és a hivatalos katolikus liturgikus gyakorlat.

---

⁵⁷ HOLETON–VLHOVÁ-WÖRNER, 2009, 161. Egy példa a sok közül: Purificatio Mariae (vö. CZAGÁNY 1996, 77, 5.0202.0410. tétel)

⁵⁸ Már Dankó József fölhívta a figyelmet Szent Adalbert officiumára, ebben az officiumban is vannak olyan énektételek, melyekre máshol nem bukkantam nyomára.

In celeberrimo transfigurationis dominice festo

[ad I Vesp.]

[Ant.] Post tres dies ut predixerat Dominus assumsit secum tres discipulos Petrum, Ioannem et Iacobum ad ostendendam illis gloriam suam.

[Ps.] Laudate <per omnia>

[Ant.] Dum ascendit in montem Iesus coram suis discipulis presente Moyse et Helia apparuit illis in sua magestate (sic!). Evovae.

[Ant.] Tunc resplenduit Christi facies instar solis et vestimenta eius ut nix candida. Evovae.

[Ant.] Visa claritate Christi ait Petrus: Preceptor, faciamus hic tria tabernacula; tibi unum, Moysi unum et Helie unum. Evovae.

[Ant.] In transfiguratione domini Hiesu vox paterna de celo audita est dicens. Hic est filius meus predilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite universi. Evovae.

Resp.⁵⁹

O quam mira dignacio,
tua Criste transfiguracio,
cum in Thabor conscendisti,
coram caris te pandisti,
gloriosum specie.
Nobis auge fidem veram,
mentem [nostram ob sinceram]
tolle noxam, presta doxam
[in olimphi gerar]chia.
Alleluia.

[V.] Criste splendor deitatis,
vitalis fons largitatis,
spes firma credencium,
Gloria Patri gignent
et Filio fulgenti
et Spiritui procedenti.
Nobis.

Ymnus.

Versiculus Celi apperti (sic!).

Ad. Mg. A.

Candor Christe tui vultus
et niveus amictus
te probaverunt Messiam,
et resurge[...]
celo si tam redimitam,
[...]
nis Christe donis
tandem fructibus.
Alleluia.

59 Vö. Praha Národní knihovna České republiky IV. H. 12, 165^{r-v}, ebben a vesperáléban is olvasható ugyanez a responzórium és verzus a doxológia kivételével, de az ünnepre adott többi tétele eltér az Esztergomban található antifonále repertoárjától. Néhány apró különbség történt a másolás során: cum - dum, gloriosum - gloriosus,

Inv. Alleluia. Cristum regem hodie transfiguratum,
venite adoremus. Aeuia.⁶⁰

Venite.

Ymnus.

In I. Noct.

Ant. Ascendit Cristus in montem excelsum secundum scripturas qui euangelisabat mandatum Dei patris.

Ant. Ascenedo⁶¹ apparuit coram suis electis Dominus qui fidem rectam servaverunt in eu[m].

Ant. Apparendo autem ea que non l[...] nec consumaretur (sic!) redemcionis opus illis patefecit.

Versiculus Celi apperti (sic!).

Resp. I. Dubitantibus de Cristo turbis Iudeorum quidam eum Ioannem Baptistam alii Heliam aut unum ex prophetis dicebant: Vox de celo facta in monte Christum esse filium Dei comprobavit.

V. Olim quod de Christo predixerunt prophete [...]re tandem. Vox de celo.

Resp. II. [...]no qui est lux vera in hunc veniens mundum ascendit in montem cum discipulis suis, ubi se lucem in fulgore faciei exhibuit.

V. Huius glorie magnifice Symon Petrus confitetur presentes affuisse speculatores. Ubi.

Resp. III. Benedictus Dominus Deus cuius fundamenta in montibus sanctis ut in his [...]tus celsitudinis eius.

V. [Ascen]debat Christus in vertices moncium ad exequendos humana pro salute actus. Ut in.

<laus>⁶² [Ad II Vesp.]

Ant. Magnifica inter opera mirabilem eciam sui gloriam dignatus est revelare Dominus.
[Ps.] Dixit Dominus.

Ant. Qualis apparuit in monte Ihesus, talis post iudicium cunctis aparebit (sic!) electis.

[Ps.] Confitebor.

Ant. Transfiguratus Ihesus non a[...], sed gloriam future resu[...] notam fecit.

[Ps.] Beatus vir.

Ant. Discipuli qui somno erant generati, evigilantes viderunt magestatem (sic!) Dei et duos viros qui stabant cum eo.

[Ps.] Laudate pueri.

Ant. A voce de nube exteriti (sic!) discipuli ceciderunt in facies suas quibus ait Ihesus: Surgite et nolite timere.

[Ps.] Lauda Ierusalem.

Resp.

Lux lucis Cristus illuxit
novo splendore
Et paterna vox profluxit
a celesti core.

< Hic est filius mihimet unicus ac placidus, eternus et verus mecum Deus quicquid dixerit
facite hunc velut me pleniter > audite.

---

60 Alleluia

61 Recte: ascendendo

62 Laus vespertina

V. Celi apperti (sic!) sunt super eum et vestimenta eius candida sunt facta nivis instar clarificata ac facies Appolini (sic) equata. Et.

Gloria patri et filio et spiritui amborum pari, cuius est esse idem Deo Patri conregnanti Filio sancto.

Ymnus, Versiculus ut supra.

Ad Mg. Ant.

Descendentibus de monte discipulis precepit eis Ihesus dicens:

Visionem quam vidistis,

nemini dixeritis,

donec a mortuis

resurgat filius hominis. Evovae.

Kiegészítő kéz.⁶³

[Ad I. Vesp.]

[Ant.] [A]ssumsit Ihesus discipulos suos et ascendit in montem et transfiguratus est ante illos.

[Ad I. Noct.]

[Resp.] [A]ssumptis hodie Dominus Ihesus tribus discipulis in montem, ut orarent, subiit excelsum solus quod orans coram eis transfiguratus est facies eius ut sol resplenduit ac vestimenta eius ut nix facta sunt candida.

V. Ut testimonium haberet a lege et prophetis inde cum eo Moyses et Helias visi sunt in maiestate. Ac.

Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto. Ac ve.

[Ad III. Noct.]

Ant. Visionem quam vidistis, nemini dixeritis, donec filius hominis a mortuis victoriosus resurgat.

---

⁶³ Ezek a kiegészítő tételek a középkori prágai repertoárban is szerepelnek, vö. CZAGÁNY, 1996, 204.

Několik výsledků kodikologického výzkumu husitského antifonáře přechovávaného v Ostřihomi a vydání textu officia Proměnění Páně

V Katedrální knihovně v Ostřihomi se nachází antifonář (signatura: Ms. I. 313), v jehož dodatku se zachoval téměř celý latinský text jediného officia napsaného na počest Jana Husa. I proto považujeme za důležitou součást příspěvku představit tento kodex.

Písař opisující tento antifonář považoval za důležité doplnit tuto knihu pražské-
ho ritu o dvě modlitby církve: Jan Hus a Proměnění Páně. Nečinil mezi nimi rozdíl v důležitosti, oběma přisoudil stejný důraz. V případě transfigurace si lze povšimnout téhož, co platí pro Husovo officium: i v tomto případě jsou z officia obsaženého v našem kodexu v různých jiných antifonářích rozesety pouze jednotlivé části. Na základě kodikologické expertizy lze říci i to, že antifonář přechovávaný v Ostřihomi dobře odráží rovněž další tvrzení odborné literatury, a totiž že ani do počátku 16. století, tedy sto let po Husově smrti, se nevytvořila zvláštní, od pražské dobře odlišitelná husitská liturgická praxe, ačkoliv také v případě našeho kodexu jsou patrné snahy o její změnu. Ty jsou dobře uchopitelné a vystopovatelné na vzhledu různých variant textů těchto officí, na snaze o tropaci a v neposlední řadě na zesílení úcty k českým svatým, jež se projevilo v rozšíření repertoáru officí o další texty.

Antifonář přechovávaný v Ostřihomi sice nese výrazné husitské znaky a velmi úzce souvisí s husitskou liturgickou praxí, avšak za úplný jej můžeme považovat teprve společně s dalšími texty, jež byly sepsány během následujících dlouhých desetiletí. Po vyjasnění dalších drobných detailů bude mít v budoucnu přinejmenším stejnou důležitost také výzkum toho, v jakém prostředí mohly být používány a jak žily vedle sebe a snášely se utrakvistická a oficiální katolická liturgická praxe.

Husz János és a huszitizmus hatása a magyarországi művelődésben

Szerkesztette

Kovács Eszter
Mészáros Andor

Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék,
Vallástudományi Központ
Országos Széchényi Könyvtár
Esztergom – Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Reformáció Emlékbizottság támogatta.

© Kovács Eszter, Mészáros Andor

Lektorálta:

Käfer István, Kiss Szemán Róbert

Rezümék fordítása:

Januška, Jiří (cseh), Mészáros Andor (magyar),

Kovács Eszter (magyar)

Felelős kiadó:

Käfer István

Borítóterv:

Mandragora Studio Bt.

Tördelés:

Janiec-Nyitrai Agnieszka

Nyomdai munkák:

Monobit Nyomdaipari Kft.

Budapest, Reményi Ede u. 3.

ISBN 978-963-89709-3-0

Tartalom

Előszó	7
Berkes Tamás: A huszita mozgalom František Palacký értelmezésében	9
Bolom-Kotari, Sixtus: Jan Hus a husitství v českém protestantismu „dlouhého“ 19. století	21
Haraszi Szabó Péter: A prágai egyetem és a magyarországi huszitizmus – A professzorok szerepe	31
Kiss Gy. Csaba: A szellem és a hatalom. Husz János alakja Németh László drámájában	47
Korompay Klára: Egy nyitott kérdés több tudományterület metszéspontjában: az ún. huszita biblia	53
Kovács Eszter: A törökveszély értelmezése Bartoloměj Dvorský és Václav Budovec műveiben	65
Lauf Judit: Az Esztergomban őrzött huszita antifonále kodikológiai vizsgálatának néhány eredménye és az Urunk színeváltozása zsoltosmaszövegének közlése	73
Mészáros Andor: A cseh exulánsok és nyomdák Magyarországon	91
Pišna, Jan: Norimberské a anonymní vydání Husovy Postily z let 1563 a 1564 – úvaha nad předmluvami a paratexty	97
Rokay Péter – Rokai Melina: Újvidék környéke, mint a magyarországi huszita művelődés központja a XV. század harmincas éveiben	119
Verók Attila: Dobra húzott huszita emberbőr? A könyvtörténész megjegyzése egy Husz-követő legendájának margójára	127
Vesztróczy Zsolt: Eretnekek, katonák, rablók, nemzetépítők (A huszitizmus Jókai történeti tárgyú műveiben).....	137
Vlhová-Wörner, Hana: A cseh anyanyelvű liturgia megszületése a 14. század elején.....	147
Vybíral, Zdeněk: Historické tváře Jana Husa	159